

Bibliografisch essay

GROEI OF GEEN GROEI - OF, WAT MET DE GROEI? JASON HICKEL CONTRA MAARTEN BOUDRY (EN ANDEREN)

Willy Coolsaet

Maarten Boudry en de fanatici van de groei

Maarten Boudry heeft als vervolg op zijn *Waarom de wereld niet naar de knoppen gaat* een informatief boekje geschreven¹. Daarin toont hij zich een fervent verdediger van de groei, hij meent zelfs dat we zonder economische groei de milieuproblemen niet opgelost kunnen krijgen. Daarin staat hij niet alleen, we kunnen zelfs zeggen dat hij deel uitmaakt van de hoofdstroom in het ecologische debat die zweert bij groei. En natuurlijk bij high tech en innovatie! En bij kernenergie – misschien best, in eerste instantie, samen met windenergie en zonnecellen; en vervolgens volgen efficiëntere, veiliger, kleinschaliger en goedkopere reactoren, o.a. reactoren die lopen op thorium. En tenslotte “de verre droom van” de kernfusie (58)² die alle problemen zal oplossen. Meteen denkt men dat de grondstoffen niet uitgeput zullen geraken – in het bijzonder die materialen die voor batterijen nodig zijn.

Natuurlijk beseft Boudry dat groei niet eindeloos kan doorgaan. “In een eindige wereld kan niets inderdaad eindeloos blijven groeien, maar [dat] heeft geen enkele relevantie voor de uitdagingen waar we in deze eenentwintigste eeuw voor staan” (82). “Onze planeet herbergt zo ontzettend veel energie en grondstoffen dat de eindigheid ervan een puur theoretische aangelegenheid is, zonder praktische consequenties. Tegen de tijd dat we écht tegen een of andere fysische limiet aan botsen, hebben we allang onze grenzen weer verlegd dankzij technologische innovatie” (83). Over een diepgelovige vooruitgangs- en technologiefanaat gesproken! “Bovendien is er één cruciale variabele waarvan we weten dat die zeker niet verder groeit, en binnenkort zal krimpen: mensen” (83).

Mijn kritiek – die in alles steunt op het werk van Jason Hickel, *Minder is meer. Hoe degrowth de wereld zal redden*³ – slaat niet alleen op Boudry, die zoals gezegd deel uitmaakt van een hoofdstroom, de groeifanaten. Ik vermeld hier de volgens mij belangrijkste vertegenwoordigers. We denken aan “Een ecomodernistisch manifest” uit 2015, geredigeerd door Michael Shellenberger en Ted Nordhaus (en nog een aantal anderen) (online te lezen in een Nederlandse vertaling), en aan William McDonough en Michael Braungart, *Cradle to Cradle*.

Remaking the way we make things, uit 2002 (ook in het Nederlands vertaald als *Cradle to cradle. Afval = voedsel*, Heeswijk, 2007). De belangrijke Franse filosoof Luc Ferry vervoegt in zijn recente werk, *Les sept écologies*, Parijs, 2021 deze *mainstream*. Apart hierbij staat het Franse *Shift Project* waarvan Jean-Marc Jancovici de belangrijkste figuur is (ik ken het door de uitvoerige bespreking ervan bij Luc Ferry). Het is voor *décroissance* en dit op basis van een op wetenschappelijke gegevens gesteunde analyse die veel gemeenschappelijks heeft met Jason Hickels werk. Alleen is er het cruciale verschil dat de voorgestelde oplossing volgens het *Shift Project* een algemene inkrimping van de welvaart (ook voor de *smicards*) impliceert. En daar pleiten ze dan ook voor. Hickel neemt, zoals we zullen begrijpen, de gangbare invulling van het begrip welzijn niet over, wat hem ertoe brengt zelfs een toename van welzijn mogelijk en wenselijk te achten.

Merken we op dat Boudry onder groei die voor hem hard nodig is om de milieuproblemen uit de wereld te helpen, nergens iets anders lijkt te verstaan dan groei van het BBP en dat hij dit identificeert met de groei van de welvaart (79) – althans in die zin dat groei van het BNP groei van welvaart of welzijn meebrengt (hoewel misschien niet altijd in dezelfde mate). Hij weet nochtans dat het begrip BNP zwaar ter discussie staat, precies omdat het geen goede maatstaf voor welvaart of welzijn is, hij heeft weet van wat men externaliteiten noemt, op het niveau van het milieu, de vervuiling, het broeikas effect – hij wil, terecht, de fossiele brandstoffen uit de wereld – maar er zijn ook sociale externaliteiten die misschien ook uitgeschakeld moeten worden wil men tot de nodige natuurbeheersing komen (in het bijzonder de dreiging van een groter en groter wordende ongelijkheid, politieke instabiliteit). Hierover bij Maarten Boudry geen woord.

Heeft Boudry het bij het rechte eind? Kunnen we het klimaat “redden” met de gok, met het “geloof” in enkel technologie en innovatie? Of is het omgekeerd, en zal een groeiende economie ons meer en meer in moeilijkheden brengen? Dat is wat Jason Hickel betoogt. Bij groei denkt Hickel vooral aan wat er mee samengaat, groei van het materiaal- en energiegebruik. Als het BNP groeit, nemen deze laatste ongeveer evenredig toe. Hij is niet de enige die *ontgroeien* bepleit, maar zonder in doemdenken te vervallen, zonder drastische (en vaak onsociale) besparingsmaatregelen te moeten voorstellen, integendeel, zijn (genuanceerd) afwijzen van de groei biedt grote kansen op een wereld met meer rechtvaardigheid, grotere gelijkheid, en een beter leven.

Waar is het Hickel essentieel om te doen⁴? We weten wat we moeten doen om de klimaatcrisis te stoppen – daar is ongeveer iedereen het over eens. De fossiele brandstoffen moeten met alle macht afgeknepen worden (31⁵), er is een snelle uitrol van hernieuwbare brandstoffen nodig, om binnen tien jaar de mondiale emissies tot de helft terug te brengen, en tot nul voor 2050. Het gaat hier om gemiddelden – wat impliceert dat de rijke landen veel meer moeten doen dan de lage-inkomenslanden, zoveel is zeker. Maar dat kan niet als we tegelijk de

economie laten groeien. Ik laat het Hickel zelf zeggen. Want

”... er is een probleem: wetenschappers zijn er zeker van dat het niet snel genoeg kan worden gedaan om de temperatuurstijging beneden 1,5°C te houden, of zelfs onder 2°C, als we tegelijk de economie door laten groeien. Waarom? Omdat meer groei een hoger energieverbruik betekent, en een grotere energievraag maakt het stukken moeilijker, onmogelijk zelfs, om genoeg hernieuwbare energie uit te rollen om aan deze vraag te voldoen in de korte tijd die we nog hebben” (31).

“Sommige mensen proberen dit spanningsveld te overbruggen door te leunen op de hoop dat de technologie ons zal redden, dat de groei ‘groen’ kan worden gemaakt door innovatie. Efficiëntieverbeteringen zullen het mogelijk maken om het bbp ‘los te koppelen’ van ecologische impact zodat we de wereldeconomie door kunnen laten groeien zonder dat we ooit iets aan het kapitalisme hoeven te veranderen. En als dit niet werkt, kunnen we altijd vertrouwen op gigantische geo-engineering projecten om ons in noodgevallen te redden” (32-33) (over dit laatste hierover zo direct).

Let wel, Hickel stelt uitdrukkelijk dat de technologie een grote rol toebedeeld moet worden. “We hebben alle efficiëntieverbeteringen nodig die we kunnen krijgen” (33). Maar zonder ontgroeien, *degrowth*, zal het niet gaan.

Zal technologie ons redden?

(1) Hickel wijst het zogenaamde BECCS, bio-energie gecombineerd met CO₂ af. (Leg heel grote boomplantages aan. Terwijl ze groeien halen de bomen CO₂ uit de lucht. Vervolgens worden de bomen geoogst, versnipperd en verbrand in centrales om elektriciteit op te wekken, waarbij de CO₂-emissies worden afgevangen bij de schoorstenen en dan ondergronds worden opgeslagen, ergens waar het nooit meer uit kan). Hickel noemt het een waanzinnige gok en iedereen wist dat.

Het is in de afgrond springen, zegt hij (119) want: 1. er is nooit bewezen dat het op grote schaal kan, 2. we zouden een areaal landbouwgrond voor biobrandstof moeten vrijmaken dat twee of drie keer zo groot is als heel India, dat is, twee derden van de grond die nodig is voor landbouw. 3. Het zal een ecologische ramp veroorzaken, vernieling van enorme stukken bos, nog meer verlies van biodiversiteit. 4. En vooral: we blijven nog steeds in de gevaarzone zitten. Want door meer uit te stoten dan ons koolstofbudget toestaat, overschrijden we mogelijk kantelpunten en zetten we terugkoppelingen in werking die de temperaturen helemaal onbeheersbaar maken. Hij voegt toe (122): “Op dit moment zijn wetenschappers en masse tegen BECCS” (anno 2018). Het rapport van de European Academies’ Science Advisory Council (anno 2018) zegt dat “we moeten ophouden met speculeren over technofantasieën”. Hickel zegt dat dit niet betekent dat BECCS geen rol kan spelen in onze strijd tegen klimaatontwrichting,

dat het een deel van de oplossing kan zijn en dat we moeten investeren in onderzoek en testen. “De laatste evaluaties [evenwel] laten zien dat we, met een veilig gebruik van BECCS ... de mondiale emissies met hooguit 1 procent kunnen verminderen” (123).

(2) Er zijn nog andere buitenissige ideeën dan BECCS, het zogeheten zonnestralingsbeheer. Dat is het idee om met een vloot straaljagers aerosolen in de atmosfeer te spuiten die rondom de aarde een gigantische sluier vormen die het zonlicht terugkaatst, waardoor de planeet afkoelt (131). Het is verhoudingsgewijs goedkoop en makkelijk uitvoerbaar. Maar het is niet zonder risico's. “Bestaande modellen laten zien dat hiermee mogelijk gaten ontstaan in de ozonlaag, dat het de fotosynthese kan verlangzamen tot het punt waarop de gewasopbrengsten teruglopen en dat het onomkeerbare veranderingen kan veroorzaken in de wereldwijde weersystemen en patronen van regenval” (131). “Maar het grootste probleem is waarschijnlijk dat de aerosolen niet lang in de atmosfeer blijven”. De vloot straaljagers moet dus constant in de weer zijn. En als ze om de een of andere reden zouden moeten stoppen zouden we echt in de problemen raken: de mondiale temperaturen zouden weer snel omhoogschieten en binnen enkele decennia met enkele graden stijgen. Deze aanpak is te riskant. Boudry is het met Hickel op dat punt eens. “Ik ken niemand die staat te springen om met planetaire aerosolen aan de slag te gaan” (Boudry, 103).

(3) *Materiaalwinning* (126 e.v.) Zon en wind zijn schoon, maar de infrastructuur is dat niet. “In 2017 publiceerde de Wereldbank een rapport met een eerste alomvattende benadering van dit probleem. Onderzoekers maakten een model om de extra materiaalwinning te bepalen die nodig zou zijn om genoeg zon- en windfaciliteiten te bouwen om voor het jaar 2050 jaarlijks 7 terawatt elektriciteit te genereren. Dat is genoeg om iets minder dan de helft van de mondiale economie van stroom te voorzien. Door de getallen die de Wereldbank berekende te verdubbelen, kunnen we inschatten wat ervoor nodig is om wereldwijd emissieloos energie op te wekken” ... (127). De hoeveelheden die daaruit komen zijn duizelingwekkend. Er is veel metaal en er zijn zeldzame mineralen nodig bovenop wat nu reeds gewonnen wordt. Volgens de Wereldbank (anno 2017) gaat het om enorme hoeveelheden koper, lood, zink, aluminium, ijzer. Er is 35 procent meer neodymium nodig voor de windturbines, 38 procent meer zilver nodig voor de zonnepanelen, maar misschien wel 105 procent. Indium moet verdrievoudigen of nog veel meer. Voor batterijen is 40 miljoen ton lithium nodig, dat is, 2.700 procent boven het huidige winningsniveau. Dat betreft alleen stroom. De ecologische impact van elektrische auto's is groot, hiervoor is een explosieve intensivering van de mijnbouw nodig, neodymium en dysprosium moeten hierdoor met 70 procent stijgen, de winning van koper moet verdubbelen, er is vier maal meer kobalt nodig – dit alles gedurende de hele periode tussen nu en 2050 (127). Het is zeker dat we op elektrische auto's moeten overstappen, maar

ook dat we het aantal auto's dat we gebruiken drastisch moeten verminderen (127).

“En dit alles gaat alleen over hoe we de mondiale economie tot 2050 van energie voorzien. Wanneer we hierbij ook de toekomstige groei betrekken, ziet het er een stuk slechter uit. ... Zelfs nadat we de volledige energietransitie voor elkaar hebben, moeten we de wereldwijde voorraad zonnepanelen, windturbines en batterijen elke dertig tot veertig jaar verdubbelen, voor altijd, om de economie in het verwachte tempo te laten groeien” (128).

(4) *En wat met de kernenergie?* “Er zijn ook mensen die hopen dat deze problemen kunnen worden voorkomen door kernenergie in te zetten - en dit moeten we zeker opnemen in de beschikbare bronnen”. Maar, zegt Hickel, kernenergie heeft haar eigen nadelen. Het grootste is “dat het zó lang duurt om nieuwe kerncentrales te bouwen en in gebruik te nemen, dat ze maar een kleine rol kunnen spelen in ons streven om tegen het midden van deze eeuw de emissies naar nul terug te brengen. En zelfs als we naar de langere termijn kijken, denken sommige wetenschappers dat kernenergie niet hoger kan worden opgeschaald dan tot ongeveer 1 terawatt” [vergelijk met de bovengenoemde 7 terawatt].

Er is nog een belangrijker nadeel: als we, zegt Hickel, om wat voor reden dan ook het klimaat niet kunnen stabiliseren – een reële mogelijkheid – zullen kerncentrales kwetsbare objecten zijn bij ernstige stormen, stijgende zeespiegels en andere rampen, waardoor ze bronnen van ernstige radioactieve besmetting kunnen worden (129). Dat laatste is een argument dat Boudry niet vermeldt bij zijn minimalisering van de gevaren van kernenergie.

Hickel zegt niets, voor zover ik zie, over wat voor velen, onder wie Boudry, de ware oplossing is: het ontwerpen en bouwen van nieuwe kleinere, veiliger, in serie gebouwde (en hierdoor goedkopere) kerncentrales. Misschien “omdat het zó lang duurt om nieuwe kerncentrales te bouwen en in gebruik te nemen” – wat trouwens ook Boudry zelf erkent (“Het enige nadeel aan kerncentrales is dat de bouwtijd meerdere jaren in beslag neemt” (Boudry, 56). Maar is het niet juist hier dat het schoentje wringt? Een artikel in *De Morgen* van 21 september 2021 van Bart van de Weijer, “Thorium: de redder van het klimaat” leert ons dat China dicht bij een werkende centrale staat die op thorium draait – thorium dat veiliger is dan huidige kerncentrales, minder langlevend radioactief afval oplevert, nagenoeg onuitputtelijk is en geen CO₂ de atmosfeer injaagt. Maar let wel, en dat bevestigt het bovenstaande, “Experts (en ook China) denken dat de eerste commerciële gesmoltenzoutreactor op thorium pas rond 2040 in bedrijf komt”. Een en ander staat namelijk nog niet op punt.

“En dan is er nog de kernfusie misschien dat we het wel voor elkaar krijgen om in deze eeuw door middel van kernfusie energie te genereren, maar we kunnen er zeker niet op vertrouwen dat kernfusie ons gaat helpen om binnen het veilige

koolstofbudget te blijven. Zonder een miraculeuze technische doorbraak zal de energietransitie hoofdzakelijk gericht moeten zijn op zon en wind” (130).

Hoe dan ook, ook de kernfusie zal er niet in de eerste tien jaar komen, en daarna zijn nog eens tien jaren nodig om ze via het elektrische net beschikbaar te maken, en nog veel meer jaren om ze op te schalen (130).

(5) *Ontmaterialisering*. Wat met de loskoppeling van de groei van het BBP van het gebruik van grondstoffen, de zogenaamde ontmaterialisering? Er is, zegt Hickel, inderdaad in sommige landen sinds 1990 een daling gebeurd, o.a. in Groot-Brittannië en Japan, terwijl er een stijging van BBP was; in de VS is er min of meer stabiliteit (133). Dat is iets waar velen hun hoop op stellen. Maar, zegt Hickel, een belangrijk stuk van de puzzel is hierbij overgeslagen: wel worden de geïmporteerde goederen meegeteld in de berekening, maar niet de grondstoffen waarmee die goederen gemaakt zijn. En dan blijkt dat het materiaalverbruik van rijke naties helemaal niet is verminderd, ja zelfs sterk is toegenomen, dat het sneller stijgt dan het BBP (134). Hickel verwijst naar eigen onderzoek. “Er is geen ont koppeling plaatsgevonden. Het was allemaal een boekhoudkundige illusie” (134).

De veelgeroemde verschuiving naar diensten – een andere evolutie waar men veel van verwacht - heeft daarbij helemaal geen verbeteringen opgeleverd, laat dan diensten in hoge-inkomenslanden 74 % van het BBP uitmaken. Een deel van de verklaring luidt dat de inkomens die mensen verdienen in de diensteneconomie weer worden besteed aan de aankoop van materiële goederen. Maar diensten zelf zijn vaak materiaalintensief. Neem het toerisme, waarvoor een enorme materiële infrastructuur, vliegvelden, vliegtuigen, bussen, cruiseschepen, hotels, zwembaden en attractieparken, allemaal diensten, nodig zijn. “De huidige gegevens wijzen er niet op dat een verschuiving naar diensten ons materiaalgebruik op magische wijze gaat verlagen. Het is tijd om deze mythe achter ons te laten” (135).

Er is nog iets aan de hand, vervolgt Hickel (135).”Jaar na jaar wordt het moeilijker om dezelfde hoeveelheid delfstoffen uit de aarde te halen. Alles wat dicht aan de oppervlakte lag en waar we gemakkelijk bij konden is al weggehaald” (135). We moeten steeds dieper graven. “Volgens het VN-Milieuprogramma uit 2014 moet er per eenheid gewonnen metaal drie keer meer materiaal worden verwijderd dan een eeuw geleden” (135). Dat is deels ook te wijten aan de vermindering van de kwaliteit van het erts. “En VN-wetenschappers zeggen dat deze zorgwekkende trend alleen maar zal toenemen” (135).

Zal het uitrollen van de geschikte technologie ons redden, zoals voorstanders van groene groei beweren? Sluiten we af met Hickels verwijzing naar twee modellen waarmee de impact kan worden berekend van beleidsveranderingen en technologische innovaties op materiaalgebruik (138), een uit 2012 van de hand van Monica Dittrich en een uit 2016 van Heinz Schandl e.a. Wat zal er gebeuren als de economische groei met ongeveer 2 tot 3 procent per jaar zou toenemen? De

materiaalconsumptie zou met hetzelfde percentage stijgen als het BBP. “Met de huidige data zouden we dan tegen 2050 over de 200 miljard ton heen gaan – vier keer zoveel als de veilige grens. Een ramp.” (136). Wat als we de *best practices* zouden volgen op het gebied van materiaalgebruik – een extreem optimistisch uitgangspunt (136)? Het materiaal steeg nog steeds, maar langzamer. Dat heet *relatieve* ont koppeling. “Maar ook dan komt het nog niet in de buurt van de toereikende absolute ont koppeling die we nodig hebben. Dus nee, geen groene groei” (136). Het tweede team (van Heinz Schandl) ziet wat er gebeurt als alle landen ter wereld afspreken om het nog beter te doen dan de bestaande *best practice*. De resultaten waren bijna identiek aan die van Dittrichs onderzoek. Geen absolute ont koppeling en geen groene groei!

(6) *Recycling, circulaire economie* “Ja, we moeten er zeker naar streven om de economie meer circulair te maken. Maar voor het idee dat we met recycling het kapitalisme kunnen redden is geen bewijs” (140). Om de volgende redenen: 1. het meeste materiaal kan niet worden gerecycled, 44% ervan is voedsel en brandstof, die beide onomkeerbaar worden opgebruikt. 27 % is *netto* toevoeging aan gebouwen en infrastructures. Verder bestaat een groot deel ervan uit mijnbouwafval. “Uiteindelijk kan slechts een kleine fractie van ons totale materiaalgebruik worden gerecycled. Zelfs als we alles daarvan zouden hergebruiken, zou ons totale grondstoffengebruik toch blijven stijgen als gevolg van de economische groei. Hoe dan ook, het gaat met recycling nu al de verkeerde kant op: het recyclingpercentage is *gedaald*, niet gestegen. In 2018 haalde de mondiale economie nog een recyclingpercentage van 9,1 procent. Twee jaar later was dit gedaald naar 8,6 procent. Dit komt niet omdat onze recyclingssystemen slechter worden. Dit komt omdat de totale vraag naar materiaal groter is dan onze vooruitgang op het gebied van recycling. Ook hier is niet de technologie het probleem – het is de groei” (141)

We moeten, zo besluit Hickel (142) absoluut proberen een economie te creëren die zo circulair mogelijk is! Maar de groei dwang maakt het waarmaken van deze droom onnodig moeilijk. In een post-groei-economie zou het veel makkelijker zijn om circulariteit te verbeteren”.

Ontgroeien zonder verlies van welzijn – integendeel

De groei moet er uit. Maar hoe? We kunnen niet zo maar investeringen schrappen, althans niet voor zover ze er nodig zijn om de milieudoelstellingen te halen. Ja, Hickel doet zelfs aan opbod. “Voorstanders van de Green Deal hebben gelijk: we moeten met overheidsgeld een infrastructuur bouwen voor hernieuwbare energie, sneller dan ooit vertoond, misschien vergelijkbaar met de manier waarop de geallieerden in de Tweede Wereldoorlog hun industrie omschakelden om de oorlog te winnen” (124).

Wat Hickel wil, maakt hij duidelijk in de volgende passage (37): “Voorbij een bepaald punt, dat de hoge-inkomenslanden allang gepasseerd zijn, stort de relatie tussen bbp en welzijn volledig in”. Daarbij is het niet groei wat telt, maar de verdeling van inkomen en hulpbronnen. “En die zijn op dit moment heel, heel erg ongelijk verdeeld. De rijkste 1 procent (die allemaal miljonair zijn) weten per jaar 19 biljoen dollar binnen te harken, wat overeenkomt met bijna een kwart van het wereldwijde bbp. Nogal verbazingwekkend, als je erover nadenkt. Dit betekent dat van al het werk dat we verrichten, van alle grondstoffen die we winnen en van alle CO₂ die we uitstoten, een kwart dient om de rijke mensen rijker te maken” (37). Maar het zijn niet alleen de 1 procent rijksten die “het punt gepasseerd zijn waarbij de relatie tussen bbp en welzijn instort”. Het betreft de hele samenleving (of juist, de hoge-inkomenslanden). De remedie is een andere kijk op welzijn. Het moet herbekeken worden. Het welzijn moet verzekerd worden met veel minder energie- en materiaalverbruik. Hickel stelt die inkrimping voor in een aantal stappen. Hij stelt uitdrukkelijk dat hier alles uitgebreid, gespecificeerd, kan en moet worden. De lezer moet beseffen dat mijn weergave van het 6- of 7-stappenplan hieronder heel beknopt gehouden werd.

(1) *Maak een einde aan geplande veroudering* (181 e.v.) – een normaal verschijnsel in de kapitalistische productie, zegt Hickel (181). Een voorbeeld was de opzettelijke verkorting van de levensduur van gloeilampen. Neem ook het witgoed – koelkasten, wasmachines, microgolfoven, vaatwassers. “De makers ervan geven toe dat de gemiddelde levensduur hiervan is gedaald naar minder dan zeven jaar”. Maar dat komt niet door een defect dat het hele systeem aantast, maar eerder door kleine elektronische componenten die gemakkelijk en tegen minimale kosten zo kunnen worden ontworpen dat ze vele jaren langer meegaan. Hetzelfde geldt voor de technische apparaten die we elke dag gebruiken. Denk aan de groeistrategie van Apple, maar niet alleen van Apple. In de afgelopen tien jaar zijn 10 miljard smartphones weggegooid. Hetzelfde geldt voor computers, laptops en tablets. Een extreem geval van geplande veroudering zijn de nylonkousen – na een paar keer dragen zijn ze kapot. Denk ook aan IKEA-meubels die gemakkelijk weggegooid kunnen worden.

De opdracht is duidelijk, men moet modulaire producten maken met een lange levensduur (183). Men kan dat stimuleren door langere garanties voor producten te verplichten. Dat apparaten twee tot vijf keer zo lang meegaan, is technisch mogelijk. Men kan reparatieplicht invoeren. Voor grotere apparaten kan men overstappen op een leasemodel, waardoor fabrikanten de volledige verantwoordelijkheid krijgen voor alle reparaties en modulaire upgrades om de efficiëntie waar mogelijk te verbeteren. Als wasmachines en smartphones vier keer langer meegaan, zegt Hickel (184), zouden we er 75 procent minder van consumeren (184).

(2) *Beperk reclame* (186 e.v.). De reclame wordt blijkbaar geacht volstrekt

noodzakelijk te zijn. “Uit onderzoek uit de jaren 1990 bleek dat 90 procent van de Amerikaanse CEO’s dacht dat het onmogelijk was om een nieuw product te verkopen zonder daar een reclamecampagne aan te verbinden, 85 procent gaf toe dat reclame mensen er ‘vaak’ toe aanzet om dingen te kopen die ze niet nodig hebben; en 51 procent zei dat reclame mensen ertoe aanzet om dingen te kopen *die ze eigenlijk niet eens wilden hebben*” (185). Het is belangrijk te beseffen dat reclame-uitgaven een directe en heel belangrijke invloed hebben op materiële consumptie. Hoe hoger die uitgaven, hoe hoger de consumptie. “En de uitgaven aan reclame stijgen wereldwijd snel: van 400 miljard dollar in 2010 tot 560 miljard dollar in 2019, waarmee het een van de grootste industrieën ter wereld is” (185). “In sommige gevallen worden reclame en geplande veroudering gecombineerd tot een giftige cocktail. Neem de mode-industrie. In hun pogingen om de verkoopcijfers op te jagen in een markt die al verzadigd is, grijpen kledingwinkels nu naar kleding *die bedoeld is om weggegooid te worden* ... De gemiddelde Amerikaan koopt per jaar nu vijf keer meer kleren dan in 1980. In het Verenigd Koninkrijk steeg de verkoop van textiel in die vier jaar van 2001 tot 2005 met 37 procent, omdat de grotere winkelketens de ‘snelle mode’-technieken hadden ontdekt” (186). Hickel veronderstelt dat het textielverbruik met tot wel 80 procent kan verminderen zonder afbreuk te doen aan de toegang van mensen tot de kleding die ze nodig hebben.

De macht van de reclame kan op veel manieren worden ingeperkt. We kunnen quota’s invoeren om de totale reclame-uitgaven te verminderen. We kunnen wetgeving invoeren tegen gebruik van psychologisch manipulatieve technieken. We kunnen de openbare ruimte bevrijden van reclame ... offline en online ... (186).

Hickel reageert terecht op de mening dat reclame de mensen helpt om rationele beslissingen te nemen. Het is precies het tegenovergestelde (186).

(3) *Verander bezit naar gebruik* (187) Hickel heeft het hier over het delen van veel spullen die we wel nodig hebben maar die weinig gebruikt worden, zoals grasmaaiers en elektrisch gereedschap. Hij denkt aan buurtwerkplaatsen waar gereedschap wordt opgeslagen dat mensen kunnen lenen en gebruiken. “De verschuiving van eigendom naar gebruik kan een grote impact hebben op het materiaalgebruik ... Dat geldt ook voor auto’s. We weten dat we over moeten stappen op elektrische auto’s, maar uiteindelijk moeten we ook het aantal auto’s drastisch verlagen. Verreweg de meest doeltreffende interventie is om te investeren in betaalbaar (of zelfs gratis) openbaar vervoer”... Fietsen is nog beter.

(4) *Maak een eind aan de voedselverspilling* (188). 50 procent van het voedsel, zegt Hickel, wordt verspild. Dit gebeurt over de hele toeleveringsketen. “In hoge-inkomenslanden komt het vaak voor dat groentes weggegooid worden die er niet perfect uitzien”. “De ecologische kosten van voedselverspilling zijn astronomisch, in termen van energie, land, water en emissies” (188). Hier ligt een

grote kans. “Als de voedselverspilling zou worden gestopt, zou de landbouwsector maar half zo groot hoeven te zijn, zonder gevolgen voor de benodigde voedselvoorziening. Hiermee zouden we de mondiale emissies en het agrarische landgebruik flink kunnen verminderen, terwijl we habitats herstellen en koolstof vastleggen” (188).

Hickel stelt voor dat supermarkten niet verkocht voedsel aan liefdadigheidsinstellingen leveren (188).

(5) *Verklein de industrieën die slecht zijn voor de ecologie* (188 e.v.). De fossiele brandstoffenindustrie moeten afgeschaald worden. Boudry is het daarmee eens. Neem de rundvleesindustrie (Hickel vermeldt de varkensindustrie niet). Bijna 60 procent van de mondiale landbouwgrond wordt gebruikt voor rundvlees – als weidegrond, of indirect om veevoer te verbouwen. We zouden heel wat winnen als we overstappen naar vlees van niet-herkauwers of naar plantaardige eiwitten (uit peulvruchten bijvoorbeeld). De afbouw van de rundvleessector is niet niets, als we weten dat ongeveer 20 procent van de huidige jaarlijkse emissies ervan afkomstig is (189).

We kunnen hier denken aan het schrappen van subsidies, aan een belasting op rood vlees (dat niet goed is voor de gezondheid).

“We zouden de wapenindustrie kunnen terugdringen, net als de verkoop van privé-vliegtuigen. We zouden de productie van plastics voor eenmalig gebruik en weggoobekertjes kunnen aanpakken”. We zouden de infrastructuren voor Olympische spelen vaker kunnen gebruiken. We zouden de commerciële luchtvaartsector kunnen afschalen en vluchten over korte afstanden waar de trein het kan doen, opleggen. “En we moeten onze economie van energie-intensieve aanvoer van producten uit verre landen veranderen naar een economie waar producten dicht bij huis worden gemaakt” (190).

(6) *Werktijdverkorting*. Hickel beseft dat het doorvoeren van deze voorstellen geen sinecure zal zijn. De totale industriële productie zal verminderen. Er zullen vele banen sneuvelen. Maar, zegt Heckel (192), als we de onnodige banen kwijtraken kunnen we de werkweek verkorten. We kunnen zorgen voor het introduceren van een baangarantie, “zodat iedereen die wil werken een baan kan krijgen om maatschappelijk nuttige dingen te doen, op het gebied van zorg en essentiële diensten, het aanleggen van een infrastructuur van duurzame energie, het lokaal verbouwen van voedsel en het herstellen van vervallen ecosystemen” ... (192).

“Een verrassend positieve bijkomstigheid is dat de kortere werkweken een duidelijke invloed zullen hebben op het welzijn van mensen. Dit effect is steeds weer aangetoond en de resultaten zijn verbluffend” (Hickel verwijst naar de VS, Frankrijk en Zweden voor bepaalde experimenten). Er is nog een belangrijk milieueffect: “Onderzoekers hebben bijvoorbeeld berekend dat als de werkweken in de Verenigde Staten naar de niveaus van West-Europa zouden worden verlaagd,

het energieverbruik daarmee met een opzienbarende 20 procent zou dalen. Het verkorten van de werkweek is een van de meest doeltreffende klimaatmaatregelen die we kunnen nemen” (193).

(7) *Verminder de ongelijkheid* (194 e.v.) Hickel vermeldt punt 6 en 7 niet als “stappen” – hoewel ze dat in feite toch zijn. Hickel denkt vooral aan de hoge inkomens. Hij stelt voor een plafond in te voeren voor loonverhoudingen: een ‘maximum loon’-beleid, misschien in een verhouding van 10 op 1. Maar er is ook de grote vermogensongelijkheid. Hickel denkt aan een vermogensbelasting (of eventueel een solidariteitsbelasting).

De vermindering van de ongelijkheid is een krachtige manier om de druk op de ecologie te verlagen. “Het reduceert de overmatig milieubelastende luxeconsumptie van de rijken en het competitieve koopgedrag in de rest van de maatschappij. En het neemt ook de druk weg om onnodig te groeien” (197).

Zal de bevolking Hickels voorstellen slikken? Kan men op een democratische consensus hierover rekenen? Hickel meent van wel. “Gemiddeld 70 procent van de ondervraagden uit midden- en hoge-inkomenslanden uit de hele wereld gaven in een grootschalig consumentenonderzoek aan dat ze vinden dat overconsumptie onze planeet en maatschappij in gevaar brengt, dat we *minder* zouden moeten kopen en bezitten, en dat dit laatste geen nadelige gevolgen zou hebben voor ons geluksgevoel of welzijn” (36, bron: *The new Consumer and the Sharing Economy*, Havas, 2015). Als de mensen overtuigd zijn van de hoge noodzaak van een drastische milieupolitiek – en dat zijn ze – dan zullen ze geneigd zijn om de misschien enkele ongemakken die met een herdenken en herinrichten van wat welzijn kan zijn, er “graag” bij te nemen. Boudry heeft wel gelijk te denken dat er geen bijval te verwachten valt van een inkrimping van de welvaart – als er aan de invulling van die welvaart niet gesleuteld wordt.

Hickel vermeldt in de context van zijn “stappen” het formidabele argument niet dat afgeleid kan worden uit het volgende citaat (101): “Als iedere wereldburger ... net zoveel zou consumeren als de gemiddelde inwoner van een land met hoge inkomens, zouden we vier planeten nodig hebben om de levensstijl (een tijdje) vol te kunnen houden”. (Laat deze zin wat sloganesk zijn, hij wijst er doeltreffend genoeg op dat de impact van de hoge-inkomenslanden enorm is). Wat Boudry en geestgenoten voorstellen – groei, met behoud van de actuele levensstijl van en in de hoge-inkomenslanden is niet veralgemeenbaar naar de wereld toe – wat nochtans in hun uiteenzettingen geïmpliceerd is. Deze onrechtvaardige situatie kan niet blijven bestaan, en ziedaar de oplossing: de uitvoering van Hickels voorstellen kan de impact van de rijke landen tot een niveau van materiaal- en energiegebruik terugbrengen dat redelijk en rechtvaardig is. Gedaan hierdoor met de uitbuiting van de minder rijke landen (althans wat de aanslag op de milieugoederen betreft). Werkt het geloof van mensen als Boudry in de eindeloze groei niet als een soort verdringing van het inzicht dat het westerse kapitalistische systeem en zijn welvaart een aanslag op de aarde is?

Kort besluit

Jason Hickel toont aan de hand van wetenschappelijk ondersteunde gegevens aan dat we (zeg) tegen 2050 de opwarming van de aarde niet onder controle krijgen *als we de groei geen halt toeroepen*. Ik denk dat hij dat overtuigend aantoont. Hij beschrijft een aantal stappen die tot die inkrimping moeten leiden. Hij weet dat hier nog heel veel te doen staat. Om te beginnen moeten de geesten in de bedoelde juiste richting gekregen worden – en dat is wel wat hij met zijn boek wil bereiken. Zo beschrijft hij een aantal mogelijk te zetten stappen. Maar buiten het probleem van de werkloosheid die “dank zij” de ingekrompen groei zal ontspringen, doet hij geen poging om – vooral op economisch vlak – te laten zien hoe men de verandering op poten kan zetten. (Hoe begint men daaraan, waarmee wordt aangevangen, enz., enz.). Hier is nog veel denkwerk nodig. Maar dat dit niet gemakkelijk zal zijn – economisch, sociaal, en in hoge mate politiek – kan niet als argument gebruikt worden om dan maar met *business as usual* voort te doen.

Noten:

1 Boudry M., *Waarom ons klimaat niet naar de knoppen gaat (als we het hoofd koel houden)*, Amsterdam, 2021.

2 Het cijfer tussen haakjes verwijst naar de bladzijde van Boudry's boek.

3 Jason Hickel, *Minder is meer. Hoe degrowth de wereld zal redden*, Berchem, 2021 (*Less is More. How Degrowth Will Save the World*, 2020).

4 We laten voor de rest van dit artikel Jason Hickel aan het woord. Wat volgt is evenwel geen bespreking van zijn werk, het reduceert zich tot de hoofdgedachte. We gaan voorbij aan zijn kritiek op de kapitalistische economie – hoe to the point die ook is. Het volstaat hier voor ons betoog vast te stellen dat de kapitalistische economie op groei aangewezen is. We hebben het evenmin over het milieu in al zijn aspecten. In een document uit 2009 sommen James Hansen en Paul Crutzen negen potentieel destabiliserende processen op : klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, oceaanzuivering, wijzigingen in landgebruik, stikstof- en fosforbelasting, gebruik van zoetwater, hoeveelheid atmosferische aerosolen, chemische verontreiniging en de afbraak van de ozonlaag (113). Het gaat ons hier enkel om klimaatverandering.

5 Het cijfer tussen haakjes verwijst naar het boek van Hickel.